

УДК 340.1

Грицкевич Сергій Геннадійович,
кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВПЛИВ СУСПІЛЬСТВА ГЛОБАЛЬНОГО РИЗИКУ НА ІНСТИТУТИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

У статті обґрунтовується потреба радикальних змін оцінки змісту процесів, що відбуваються в існуючій державно-правовій реальності глобалізації. Визначаються основні положення, роль і місце глобального ризику в сучасній правовій системі України. Запропоновано, зокрема, наступні ознаки категорії ризику: це можливість настання небезпечних та шкідливих наслідків правомірного характеру в результаті об'єктивного випадку і випадково неможливих дій, що полягають в усвідомленому допущенні негативних, у тому числі невідшкодованих, майнових наслідків, обтяжених впливом зовнішньої інфраструктури; виробництво суспільного статку в індустріально розвинутому суспільстві супроводжується виробництвом ризиків.

Ключові слова: ризик, глобальний ризик, комплексний аспект ризику, правомірність ризику, ризик - нормальна властивість цивільно-правових відносин, ознаки категорії ризику.

Постановка проблеми. У статті обґрунтовується потреба радикальних змін оцінки змісту процесів, що відбуваються в існуючій державно-правовій реальності глобалізації. Суспільство, досі зорієнтоване на соціальну динаміку, прогрес, сьогодні переорієнтовується на забезпечення безпеки, на запобігання найрізноманітнішим ризикам. При цьому позитивні цінності перетворюються на негативні. Сучасна наука намагається досліджувати різноманітні категорії лиха та небезпеки, а поняття ризику аналізувати, як нову форму суспільного виробництва [1, с. 4]. Але, на жаль, в цьому розвитку не завжди враховуються всі аспекти правничої науки. Одним із таких аспектів виступає ризик, який досліджується в сучасній юридичній науці фрагментарно, в рамках практики правоохоронної діяльності, кримінального та адміністративного права. Найбільш глибоко опрацьовано зазначене питання в курсі цивільного, господарського, фінансового та банківського права.

Вітчизняна цивілістична доктрина виходить з традиційної тенденції інтерпретації категорії ризику у цивільному праві за аналогією із трудовим та кримінальним правом, де обґрунтованість ризику регламентується за допомогою критеріїв припустимості ризику [5, с. 12]. Аналогічний підхід прихильники цього погляду пропонують застосовувати до розуміння цивільно-правової категорії ризику, зокрема, обмежити можливість ризикувати в цивільно-правових відносинах, закріпивши у Цивільному кодексі норму про нормальний, припустимий, звичайний ризик [5, с. 2].

За зазначених підстав «обґрунтований ризик» (обумовлений завданням стимулювати працівників до більш рішучих, ризикованих дій у трудовій діяльності)

виступає як обставина, що виключає дисциплінарну та матеріальну відповідальність, або злочинність діяння.

У зв'язку із зазначеним ризик у відносинах, що регулюються трудовим та кримінальним правом, є винятком з правил, що регламентують діяльність працівника (посадові інструкції, накази тощо). Учасники ж цивільно-правових відносин, навпаки, не потребують стимулювання ініціативи, тому що вони, на відміну від найманих працівників, діють в своїх інтересах.

Ринковим відносинам об'єктивно властивий ризик у зв'язку із високою мірою невизначеності в економічних процесах. Таким чином, ризик у цивільно-правових відносинах вважають не винятком та обставиною, що виключає відповідальність, а нормальною властивістю цих відносин, наслідки яких може бути виражено у вигляді збитків, які повинні бути розподілено серед учасників відносин [5, с. 12].

Проте варто погодитись, що дослідження категорії ризику у цивільному праві через призму обґрунтованості (нормальності), є неприйнятним, оскільки зазначений підхід обмежує економічну самостійність суб'єктів цивільно-правових відносин та суперечить змісту ст. 42 Конституції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення ризиків присвячено праці В. Д. Базилевича, О. І. Барановського, Л. Бевере, В. В. Вітлінського, М. С. Горбача, Л. М. Гутко, М. І. Дорошенко, М. С. Жилкіної, А. Б. Камінського Ю. М. Коваленко, С. І. Наконечного, Р. В. Пікус, Д. П. Фролової, В. В. Шахова, О. Д. Шарапова, І. Є. Януль та інших. На теренах незалежної України вивчення ризиків продовжили В. О. Шамрай, В. П. Столбовий, М. В. Ковалів та інші. Проте аналіз джерел права в Україні свідчить, що проблематика ризиків в умовах сьогодення, як комплексна галузь дослідження, вивчається недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування введення в правовий обіг поняття ризику, як правової категорії комплексного характеру. Завданням статті є окреслення основних складових елементів напрямку дослідження юридичного аспекту зазначеної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Логічним буде звернення до формулювання терміну «ризик», як правової категорії. Термін «ризик» походить від грецьких слів «rīdsikon», «rīdsa», що означає «стрімчак», «скеля». На думку мовознавців, етимологія цього слова походить із Південної Америки, саме до цього терміну апелювали південноамериканські народи, маючи на увазі підвищену небезпеку на морі [6, с. 88].

В українській мові «ризик» означає «усвідомлену можливість небезпеки, сміливий, ініціативний вчинок, дію з надією на успіх, позитивний результат; можливість збитку або невдачі в якій-небудь справі» [9, с. 599]. Тлумачний словник сучасної української мови (2005р.) (за ред. В. С. Калашника) зазначає, що ризик це: 1) усвідомлена можливість небезпеки. Сміливий, ініціативний вчинок, дія зі сподіванням щастя, успіху, позитивного результату. Йти на ризик – ризикувати, наражаючись на можливу небезпеку і сподіваючись успіху; 2) можливість збитків або неустойки у всякій справі.

При цьому не у всіх сучасних словниках української мови визначається це поняття. Наприклад, у Новому Сучасному тлумачному словнику української мови (В. В. Дубічинський, 2008р.), відсутнє тлумачення термінів «ризик» та «ризикувати».

Концепція, яка вивчає ризики, отримала назву ризикознавство (західні засновники У.Бек, Є. Гідденсом, Н. Луман та інші). Як наука, вона вперше виділяє, як нову форму суспільного виробництва – виробництво ризиків[1, с. 1]. Вітчизняна ситуація цілком відповідає концепції «всезагального ризику», розробленій О. Н. Яницьким, за якою ризики в нашому суспільстві поширені повсюди. Дійсно, сучасні держава та право

сформували ризикогенне суспільство, в якому втрачено позитивний баланс співвідношення виробництва благ та ризиків. Серед факторів формування суспільства «всезагального ризику» О. Яницький виділяє: руйнування засад ринкової економіки, злам звичних соціальних структур та перепон, недовіра до науки, зростаюча залежність повсякденного життя людини від експертних знань, непередбачувані» побічні ефекти» функціонування індустрії та її інфраструктур, покликаних обслуговувати повсякденні потреби населення, перетворення «виняткових умов» у «норму буття». Ці фактори призводять до «антропологічного шоку», який змінює сприйняття навколишнього середовища та ставлення людини до умов свого буття [1, с. 1].

Ризик вважають характеристикою діяльності, яка здійснюється за ситуації більшої або меншої невизначеності, зумовленої недостатністю інформації, коли підприємець, будучи не в змозі однозначно встановити тенденції та наслідки розвитку ситуації, що склалася, опиняється перед необхідністю розробки альтернативних варіантів вирішення (рішення) та наступного вибору з того, яке уявляється найбільш розумним (прийнятним), пов'язаним з вірогідністю найменших втрат [5, с. 10].

Це явище, сутністю якого уявляється рішення, суб'єктивне за своєю природою. Тобто, ризик – одне з проявів рішення. Ризик, що здійснився, настав, перейшов у реальність – це надзвичайна ситуація, криза, катастрофа. Небезпека не є ризиком доти, доки відсутнє рішення діяти, незважаючи на небезпеку [7, с. 11].

Ризик є мірою небезпеки – найважливішим кроком у вирішенні проблеми керування ситуацією, яка характеризується наявністю потенційних факторів, здатних несприятливо впливати на людину, суспільство, природу. Наприклад, зустрічалося таке визначення війни фронтовиком, як рутини із підвищеним ризиком для життя [8].

Землетруси, повені, урагани відбуваються незалежно від волі фізичних осіб. Проте є багато інших ситуацій, коли людина виступає головною дієвою особою. Вона може утриматись від будівництва АЕС або навпаки, займатись або не займатись профілактичним ремонтом гребель, приділяти увагу своєму здоров'ю або нехтувати ним. У цьому аспекті об'єктивній категорії «небезпека» протистоїть суб'єктивна категорія «ризик» [7, с. 11].

Певно, настав час докладніше звернутись до моделювання категорії ризику, як основного елементу, що супроводжує процес функціонування інститутів держави та права в сучасному світі (доречним терміном є «глобальний ризик» У.Бека [7,с.51]). Адже навіть теоретичне визначення переліку наявних та потенційних загроз, які супроводжуватимуть розвиток людства в 21 столітті, свідчить про крайню необхідність, хоча й запізнилої спроби, мінімізувати наявні та запобігти появі майбутніх негативних наслідків настання ризиків.

Хоча поняття ризику не обмежується можливістю настання негативних наслідків, проте також включає в себе ймовірність сприятливого результату, у будь-якому випадку ситуація ризику передбачає невизначеність стосовно майбутнього [1, с. 1].

Новий світ (глобальний ризик), породжений реальністю, виступає символом іншого світу (суспільства), яке формується. Традиційні символи суспільства – свобода та демократія – у новій реальності виступають руйнівниками порядку та спокою [7, с. 52]. Зокрема, одним з проявів ризику моделі ліберального типу держави і права є суперечливість принципів верховенства закону, які передбачають наявність чітких та однозначних формулювань законодавчих норм, які виключають багатоваріантність тлумачення. Нормою є те, що правові документи суперечать один одному, особливо стосовно принципу «дозволено все, що прямо не заборонено». Результатом стала наявність парадоксів виникнення, наприклад, легальних злочинних груп (діяльність

мусульманських екстремістських угруповань у Великобританії) [7, с. 53], легальної практики банківського шахрайства стосовно депозитних вкладів або надання кредитів, пов'язаних із нерухомістю тощо. З іншого боку, ризик і є нормою розвитку суспільства. Тому держава, за ліберальними уявленням, зобов'язана надавати громадянам максимальну свободу підприємництва, не втручатись у приватну ініціативу, проте, при цьому не дає індивіду гарантій та не турбується про нього. Проте ліберальна система може бути зруйнована незадоволеними індивідами анархією або тоталітаризмом [7, с. 69].

Сучасний голландський соціальний філософ А. Мол виокремлює два основних види ризиків. Перший: мега-ризик, які впливають на все середовище життя людини, та мають глобальні наслідки (військові дії, великі промислові аварії тощо) Другий – повсякденні ризики (забруднення повітря, накопичення побутових відходів тощо) [1, с. 3].

В основу класифікації видів державно – правових ризиків О. А. Александровою запропоновано покласти систему екологічних ризиків: 1) Соціогенні (породжені процесами життєдіяльності суспільства, його розвитку, руйнування або переходу до якісно нового стану); 2) Геополітичні (породжені ідеологією режиму: наша система оточена ворожим світом, тому геосфера є одночасно ресурсом та простором боротьби з останнім); 3) Середовищні (породжені безпосередньо природним середовищем); 4) Ідеологічні (породжені пріоритетом ідеології над культурою та системи над людиною) [1, с. 2].

У. Бек вирізняє два види сучасних ризиків: нормальні та глобальні (перетворені). Нормальні породжує недостатня забезпеченість «гігієнічними» технологіями, а глобальні – «надлишкова промислова продукція». До 20 століття існували нормальні ризики (переважно позитивного характеру), які характеризувались локальністю, привабливістю, прагненням пригод. Новий вид ризиків (перетворені) і утворює новий світ, який виступає символом реальності (фізичної, психічної, соціальної, юридичної, наукової тощо). Вільної від ризику поведінки не існує [7, с. 48-53].

Погодимось із думкою сучасного дослідника Л. Г. Юніна: оскільки виживання людини не гарантовано самою природою, воно стає для людини практичним завданням. Людина змушена аналізувати своє середовище, визначаючи ті його елементи, які необхідні для задоволення своїх інстинктивних потреб (у тварин потреби та засоби їх задоволення визначально зкоординовані) [1, с. 2].

На Третій Всесвітній конференції ООН по зменшенню ризиків та стихійних лих в японського місті Сендай було прийнято нову Рамкову програму дій по зменшенню небезпеки стихійних лих на період після 2015 року (показово, що серед 2800 представників урядів 187 держав світу Україна була відсутня). Головним висновком став наступний: юристи повинні знайти способи захистити навколишнє середовище в інтересах сьогоденного та майбутніх поколінь.

Адже лише за останнє десятиліття в результаті лише стихійних лих на Землі загинуло понад 700 тисяч людей, більше, ніж 1,4 мільйона отримали поранення і близько 23 мільйонів стали бездомними. В цілому від стихії, так чи інакше, постраждало більше ніж 1,5 млрд людей, а загальні економічні збитки перевищили 1,3 трильйони доларів США [4, с. 1].

Отже, існування за умов постіндустріального суспільства передбачає необхідність постійного розвитку, змін та нововведень, що є неможливим без ризику. Але його неможливо передбачити чи усунути повністю. Проте, ризик можна досліджувати, визначати його ступінь і природу, оцінювати та аналізувати, обирати ефективні методи управління ним.

Сучасні дослідження суспільних інститутів підтверджують негативну тенденцію відставання таких важливих інституцій, як освіта, наука, право, діяльність державних установ від розвитку бізнесу, діяльності неформальних структур (зокрема, мережевих) тощо. Якщо протягом 1 та 2 світових війн швидкість бойових дій пов'язувалась зі швидкістю поїздів, як основного виду транспорту, конфлікти 21 століття протікають зі швидкістю підльоту до цілі ракет та літаків, то швидкість циклічного оновлення правової бази та застарілість знань сьогодні становить близько 5 років, що є абсолютно недостатнім для ефективного та своєчасного здійснення правового регулювання.

Отже, слід погодитись, що категорія «ризик» має комплексний характер і може бути застосована до різних галузей знань – юриспруденції, економіки, медицини, психології, спорту, тощо.

Ризик, як правова категорія, пов'язана з питаннями відповідальності для визначення характеру вчиненого правопорушення, і тому досліджується в межах адміністративного, господарського, кримінального, цивільного права тощо. Тобто характерною є відсутність комплексного підходу до зазначеної проблеми навіть у правознавстві.

Висновки. Ознаки категорії ризику: 1) ризик – можливість настання небезпечних та шкідливих наслідків правомірного характеру в результаті об'єктивного випадку і випадково неможливих дій, що полягають в усвідомленому допущенні негативних, у тому числі невідшкодованих, майнових наслідків, обтяжених впливом зовнішньої інфраструктури [10, с. 2]; 2) має комплексний характер і може відноситись до різних галузей знань – юриспруденції, економіки, медицини, психології, спорту, тощо; 3) оскільки виживання людини не гарантовано самою природою, воно стає для людини практичним завданням, неможливим без ризику; 4) адекватне до сучасної реальності поняття ризиків не передбачає нічого виняткового, є характерним для повсякденного життя і, в той же час, передбачає елемент невизначеності; 5) сміливий, ініціативний вчинок, дія зі сподіванням щастя, успіху, позитивного результату; 6) можливість збитків або неустойки у будь-якій справі; 7) існування суб'єктів права та держави сьогодні слід розглядати через категорію щоденного ризику, яка реально супроводжує всі суспільно – політичні процеси сучасного світу, та якою просякнуті всі можливі інститути сьогодення: право, політика, особисте, фінансове, суспільне життя тощо; 8) ризик є мірою небезпеки – найважливішим кроком у вирішенні проблеми керування ситуацією, яка характеризується наявністю потенційних факторів, здатних несприятливо впливати на людину, суспільство, природу; 9) виробництво суспільного статку в індустріально розвинутому суспільстві супроводжується виробництвом ризиків [1, с. 1]; 10) ризики є всезагальними, універсальними, непередбачуваними та неусувними, тому що сучасна наука все ще недостатньо обізнана стосовно реальних проблем та їх виникнення, поширення та концентрації у природному та штучному Середовищі [1, с. 1]; 11) ризики «демократичні», тому що, в кінцевому рахунку, вражають як своїх виробників, так і жертви [1, с. 1]; 12) ризики знецінюють виробничі блага, природні ландшафти, простір, придатні для життєдіяльності людини [1, с. 1]; 13) ризик модернізується, стає компактним та споживним (дискета з комп'ютерним вірусом, вибухівка у валізі, юридично «замасковані» несприятливі фінансові наслідки кредитного договору, за якими можна позбутися майна тощо) [7, с. 70]; 14) при розподілі ризику слід виходити не лише із суто економіко-правових міркувань, але й враховувати соціальну складову проблеми [5, с. 10]; 15) органи держави повинні брати на себе основний тягар несприятливих наслідків ризикових ситуацій, впорядкованих правовими нормами, які вони створюють та реалізують своєю безпосередньою діяльністю, що прямо передбачено ст. 56 Конституції України; 16) серед

важливих складових елементів видів ризиків доцільно виокремити як універсальний фактор – психологічний (людський фактор), адже жодна галузь активної діяльності людини не гарантована від виникнення несподіваних проблем, породжених останнім, запобігти чому не здатні найсучасніша техніка та устаткування (помилка із трагічними наслідками через неухважність, поганий настрій або самопочуття політика, оператора АЕС, авіадиспетчера, водія, лікаря тощо).

Важливою ознакою ризику є правомірність – це сукупність певних юридичних компонентів, що призводить ризик (як альтернативу вибору) у відповідність до діючого законодавства. Такими компонентами є наступні: а) він не суперечить правовим принципам (або регламентований або визначений ними); б) враховані всі об'єктивно можливі наслідки (як максимально позитивні варіанти розвитку подій); в) є єдиним реальним виходом із ситуації (кількість альтернативних варіантів знижено до мінімуму або варіанти взагалі відсутні); г) вірогідні позитивні наслідки такого діяння значно перевищують можливу шкоду, негативні наслідки (з осмисленням вірогідності настання негативного результату) [3, с. 2].

Вищезазначені компоненти ризику визначають, що його склад неможливо аналізувати лише з точки зору однобічних уявлень про ризик як вірогідність настання позитивних чи негативних наслідків, невдачею або можливостями збитків в результаті реалізації обраного алгоритму вирішення проблеми (задачі, ситуації) в умовах недостатньої інформованості або невизначеності [7, с. 15].

Список використаних джерел

1. Александрова О.А. Риск – не всегда благородное дело / О. А. Александрова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samlib.ru/a/>.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; Послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gendocs.ru/>.
3. Беззубов Д. Про тлумачення «ризикознавства» в юридичній науці України / Д. Беззубов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/>.
4. Костерин В. Юристы должны найти способ защитить окружающую среду в интересах сегодняшних и будущих поколений / В. Костерин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/>
5. Мартиросян А. Г. Категория риска в гражданском праве Российской Федерации: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / А. Г. Мартиросян; науч. рук. А. М. Рабец. – М., 2014. – 24 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rlib.yar.ru:8088/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_.
6. Пікус Р. В. Оцінка підприємницького ризику: підручник / Р. В. Пікус // Фінанси України. – 2004. – №5 – 88 с.
7. Риск в философском измерении: Летняя философская школа «Голубое озеро – 2004»: Материалы / Новосиб.гос.ун-т. Новосибирск, 2004. – 258 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///nauka/trugk_filshkola.pdf.
8. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке. Исторический опыт / Е. С. Сенявская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/book/>.
9. Тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. С. Калашника. – Х.: Белкар – книга, 2005. – 800с.
10. Шарафутдинов А. Ш. Категория «риск» в современном гражданском праве /

А. Ш. Шарафутдинов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jurnal.org/articles/2008/uri7.html>.

Грицкевич С. Г. Влияние общества глобального риска на институты государства и права

В статье обосновывается необходимость радикальных изменений оценки содержания процессов, происходящих в существующей государственно-правовой реальности глобализации. Определяются основные положения, роль и место глобального риска в современной правовой системе Украины.

Предложено, в частности, следующие признаки категории риска: это возможность наступления опасных и вредных последствий правомерного характера в результате объективного случая и случайно невозможных действий, заключающихся в осознанном допущении отрицательных, в том числе непоправимый, имущественных последствий, обремененных влиянием внешней инфраструктуры; производство общественного состояния в индустриально развитом обществе сопровождается производством рисков.

Ключевые слова: *риск, глобальный ризик, комплексный аспект риска, правомерность риска, риск – нормальная особенность гражданско-правовых отношений, признаки категории риска.*

Grytskevych S. G. Influence of society on global risk institutions of the state and law

The article is substantiated the need for radical changes in the evaluation of the content of the processes that take place in the existing State-legal reality of globalization. Defines basic provisions, the role and place of global risk in modern legal system of Ukraine. A particular risk category following features: a possibility of dangerous and harmful effects as a result of lawful nature of the case objectively and randomly impossible actions are as conscious assumption negative, including the non-refundable and property effects burdened the influence of external infrastructure; production of social wealth in industrialized society is accompanied by production risks.

Key words: *risk, complex aspect of risk, applied aspect of risk, contradictions of legal character, risk legitimacy, a risk is a normal feature of civil legal relations, signs of risk category.*

Надійшла до редакції 25 жовтня 2016 р.

